

1. Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αρσένιος γεννήθηκε περί το 1200 στην [Κωνσταντινούπολη](#). Ήταν γιος του [κριτή του βήλου](#) Αλεξίου Αυτωρειανού και της Ειρήνης Καματηρής, γόνου [αριστοκρατικής οικογένειας](#). Το βαπτιστικό του όνομα ήταν Γεώργιος. Σε νεαρή ηλικία έγινε μοναχός με το όνομα Γεννάδιος και αποσύρθηκε στη μονή Οξείας, της οποίας χρημάτισε και ηγούμενος. Την ίδια περίοδο άλλαξε το όνομά του σε Αρσένιος, το οποίο είχε λάβει ως μοναχός και ο πατέρας του. Το 1253/1254, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων που διεξήγαγε ο [αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Γ' Βατάτζης](#) (1222-1254) με τη Ρώμη για την ένωση των Εκκλησιών, ο Αρσένιος στάλθηκε πρεσβευτής στον πάπα Ιννοκέντιο Δ' (1243-1254).

Όταν επέστρεψε από τη Ρώμη, ο Αρσένιος εγκατέλειψε τη μονή του και αποσύρθηκε σε ένα μικρό μοναστήρι στην Απολλωνιάδα λίμνη της [Βιθυνίας](#). Το Νοέμβριο του 1254, ύστερα από πρόταση του νέου αυτοκράτορα [Θεοδώρου Β' Λασκάρεως](#) (1254-1258) και με τη συγκατάθεση της συνόδου, εξελέγη πατριάρχης.¹ Ο Αρσένιος χειροτονήθηκε διάκονος, ιερέας και στη συνέχεια πατριάρχης μέσα σε μία εβδομάδα,² γεγονός που προκάλεσε τις αντιδράσεις πολλών εκκλησιαστικών παραγόντων. Η πρώτη του πράξη ως πατριάρχη ήταν η στέψη του Θεοδώρου Β' (1254), ενώ τον Οκτώβριο του 1256 μετέβη στη Θεσσαλονίκη για να τελέσει το γάμο της Μαρίας, κόρης του αυτοκράτορα, με το Νικηφόρο Δούκα, γιο του [δεσπότη](#) της Ηπείρου Μιχαήλ Β' Δούκα.

Στη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδώρου Β' ο Αρσένιος παρέμεινε πιστός στο βασιλικό οίκο και οι σχέσεις εκκλησίας-κράτους ήταν αρμονικές. Όταν ο Θεόδωρος Β' πέθανε, ο Αρσένιος στάθηκε στο πλευρό του ανήλικου γιου του και διαδόχου [Ιωάννη Δ'](#), υπερασπιζόμενος τα νόμιμα δικαιώματά του στην εξουσία.³ Η στάση του αυτή τον οδήγησε σε έντονη σύγκρουση με το [Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο](#), κηδεμόνα του Ιωάννη Δ' και μετέπειτα σφετεριστή του θρόνου.⁴ Ωστόσο, παρά τις επιφυλάξεις του για το πρόσωπο του Μιχαήλ Η', την 1η Ιανουαρίου 1259 αναγκάστηκε, φοβούμενος για την ακεραιότητα του Ιωάννη Δ', να στέψει το Μιχαήλ αυτοκράτορα.⁵ Λίγο αργότερα, όμως, εξαιτίας της πολιτικής που εξακολουθούσε να ασκεί ο Μιχαήλ Η', ο Αρσένιος αναχώρησε από τη [Νίκαια](#) και αποσύρθηκε στη μονή Διομήδους στον Αστακηνό κόλπο, χωρίς ωστόσο να παραιτηθεί από τον πατριαρχικό θρόνο. Το 1260 η σύνοδος των ιεραρχών που συγκλήθηκε από τον αυτοκράτορα στη [Λάμψακο](#) καθάίρεσε τον Αρσένιο από το αξίωμά του και εξέλεξε το Νικηφόρο Β' (1260-1261) διάδοχό του.

Μετά το θάνατο του πατριάρχη Νικηφόρου Β' (1261) και τις έντονες πιέσεις που δέχθηκε από τον πεθερό του, το [σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνο Τορνίκη](#), ο Μιχαήλ

Η' ανακάλεσε τον Αρσένιο στην πατριαρχική έδρα. Η δεύτερη πατριαρχία του Αρσενίου άρχισε το Μάιο ή Ιούνιο του 1261. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, μετά την [ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης](#), ο Αρσένιος έστεψε για δεύτερη φορά το Μιχαήλ Η' αυτοκράτορα, αυτή τη φορά στην [Αγία Σοφία](#).

Το 1262, όταν ο Αρσένιος πληροφορήθηκε την τύφλωση του Ιωάννη Δ' από τον αυτοκράτορα, αφόρισε τον τελευταίο, χωρίς ωστόσο να απαγορεύσει την είσοδό του στην εκκλησία και τη μνεία του ονόματός του στη λειτουργία.⁶ Η επιμονή του να μην άρει τον αφορισμό του αυτοκράτορα, παρά τις προσπάθειες προσέγγισης που έκανε ο τελευταίος, οδήγησε το Μιχαήλ Η' στην αναζήτηση αιτιών καθαίρεσής του από το πατριαρχικό αξίωμα. Έτσι, ο κληρικός του πατριαρχείου Εψητόπουλος συνέταξε και παρουσίασε στις 21 Μαρτίου 1265 στον αυτοκράτορα λίβελο κατά του πατριάρχη. Ο Αρσένιος κατηγορήθηκε ότι παρέλειψε να αναγνώσει ευχές υπέρ του Μιχαήλ Η' στον όρθρο και ότι δέχθηκε στη λειτουργία και κοινωνήσε τα παιδιά του [Σελτζούκου σουλτάνου](#) του [Ικονίου](#) Ιζεντίν ΚαϊκαβούςΒ' (Izzeddin Kaikaus, 1245/1246-1265).

Ο Αρσένιος κλήθηκε τρεις φορές να λογοδοτήσει για τις κατηγορίες που του προσάπτονταν σε σύνοδο που συγκάλεσε ο Μιχαήλ Η', όμως αρνήθηκε να παραστεί, και έτσι η σύνοδος, χαρακτηρίζοντάς τον φυγόδικο, αποφάσισε την καθαίρεσή του και τον περιορισμό του στο μονύδριο της Σούδας της Προκοννήσου,⁷ όπου οδηγήθηκε στα τέλη Μαΐου. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους ο Αρσένιος κατηγορήθηκε για συμμετοχή σε συνωμοσία κατά του αυτοκράτορα και αφορίστηκε από τη σύνοδο, έπειτα από πιέσεις του Μιχαήλ Η'. Η δεύτερη καθαίρεση και ο αφορισμός προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του κινήματος των αρσενιατών, που είχε εκδηλωθεί μετά την πρώτη καθαίρεσή του και είχε λάβει, εκτός από εκκλησιαστικές, και πολιτικοκοινωνικές προεκτάσεις. Ο Αρσένιος πέθανε στην εξορία στις 30 Σεπτεμβρίου 1273. Το 1284, μετά τη σύνοδο του [Αδραμυτίου](#), ο νέος αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος αποφάσισε τη μεταφορά της σορού του στην Κωνσταντινούπολη. Το λείψανό του τάφηκε στο ναό της Αγίας Σοφίας, για να μεταφερθεί στη συνέχεια σε ιερό που έχτισε η [Θεοδώρα Ραούλαινα](#) στη μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει. Την ίδια περίοδο αποκαταστάθηκε η μνήμη του, του αποδόθηκαν επίσημα τιμές αγίου και θεσπίστηκε η λατρεία του, ενώ άρχισε να μνημονεύεται το όνομά του στο [Συνοδικό της Ορθοδοξίας](#).

Από τα έργα του Αρσενίου σώζεται η διαθήκη του, ενώ στο ναό της Παναγίας της Χρυσοφίτισσας στη Λακωνία⁸ βρίσκεται η μοναδική απεικόνισή του στη βυζαντινή τέχνη.

1. Οι αρχιερείς είχαν συμφωνήσει στο πρόσωπο του Νικηφόρου Βλεμμύδη, αλλά ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β' Λάσκαρις δεν επικύρωσε την εκλογή. Αντίθετα, προέβαλε τον Αρσένιο για το πατριαρχικό αξίωμα και τελικά κατάφερε να εξασφαλίσει και τη συγκατάθεση των αρχιερέων για το πρόσωπό του. Βλ. Συκουτρής, Ι., «Περί το σχίσμα των Αρσενιατών», *Ελληνικά* 2 (1929), σελ. 267-268.
2. Ο Α. Gardner υποστηρίζει ότι οι διαδοχικές χειροτονίες του Αρσενίου πραγματοποιήθηκαν μέσα σε τρεις ημέρες. Βλ. Gardner, A., *The Laskarids of Nikea. The Story of an Empire in Exile* (London 1912), σελ. 206-207.
3. Ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς υποστηρίζει ότι ο πατριάρχης Αρσένιος είχε οριστεί από το Θεόδωρο Β' Λάσκαρι κηδεμόνας του ανήλικου γιου του Ιωάννη Δ', μαζί με το Γεώργιο Μουζάλωνα. Βλ. *Nicephori Gregorae, Historia Byzantina* I, Schopen, L. – Bekker, I. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1829-1855), σελ. 62. Ωστόσο, αυτή η πληροφορία δεν παραδίδεται ούτε από τον ίδιο τον Αρσένιο στη διαθήκη του ούτε από τους ιστορικούς Γεώργιο Παχυμέρη και Νικηφόρο Βλεμμύδη, όπως σημειώνει ο Μ. Angold. Βλ. Angold, M., *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascarids of Nicea (1204-1261)* (London 1975), σελ. 87.
4. Λίγο πριν πεθάνει ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις όρισε κηδεμόνα του ανήλικου γιου του το Γεώργιο Μουζάλωνα, ο οποίος όμως δολοφονήθηκε μαζί με τους αδελφούς του λίγο μετά το θάνατο του Θεοδώρου Β'. Μετά τη δολοφονία του την κηδεμονία ανέλαβε ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος με απόφαση συνόδου ευγενών και με την έγκριση του πατριάρχη Αρσενίου. Ο Μιχαήλ Η' έλαβε παράλληλα τον τίτλο του μεγάλου δούκα, ενώ στη συνέχεια απέκτησε και τον τίτλο του δεσπότη. Βλ. Nicol, D.M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453* (London 1972, Cambridge 1993, επανεκτύπωση 1994), σελ. 31.
5. Ο D.M. Nicol τοποθετεί χρονικά τη στέψη του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου στις 25 Δεκεμβρίου 1258. Βλ. Nicol, D.M., *The Despotate of Epiros* (London 1957), σελ. 169.
6. Την ίδια περίοδο ο Αρσένιος αφορίσε και το μετέπειτα πατριάρχη Ιωσήφ Α' (1266-1275, 1282-1283). Βλ. Laurent, V., "L'excommunication du patriarche Joseph Ier par son prédécesseur Arsène", *BZ* 30 (1929-1930), σελ. 489-496.
7. Αρχικά οδηγήθηκε στη μικρή εκκλησία του αγίου Νικολάου, που αποτελεί μετόχι της μονής Οξείας, και έπειτα στην Προκόννησο. Βλ. Συκουτρής, Ι., «Περί το σχίσμα των Αρσενιατών», *Ελληνικά* 2 (1929), σελ. 300.
8. Για την ιστορική ερμηνεία του πορτρέτου του πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού στο ναό της Παναγίας Χρυσafίτισσας βλ. Κοντογιαννοπούλου, Α., «Το πορτρέτο του πατριάρχη Αρσενίου Αυτωρειανού στην Παναγία Χρυσafίτισσα της Λακωνίας (1289/1290). Μια προσπάθεια ιστορικής ερμηνείας», *Βυζαντικά* 19 (1999), σελ. 223-236.